

دلایل عدم گرایش بانوان به فرزند آوری از دیدگاه روانشناسی

رقیه تاجیک

چکیده

فرزندآوری و تکثیر نسل از جمله وظایف مهم و اساسی است که بر عهده زوجین در خانواده می باشد که شایسته است به آن توجه ویژه داشته باشند. مسئله فرزندآوری امر و حسی فطری است که در وجود هر بانویی خداوند قرار داده است، همین امر می تواند محرکی باشد برای آن که بانوان همسرانشان را به فرزندآوری هدایت و تشویق کنند در حالی که امروزه برخی مسائل روحی روانی باعث آن شده که بانوان نسبت به آن بی رغبت شده و علاقم فطرت خود عمل کنند و میل چندانی به فرزندآوری نشان ندهند. لذا در این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی است در دو بخش (تغییر سبک زندگی - و عوامل روانی و عاطفی) که شامل نگاه تحقیرآمیز به نقش مادری، عدم تامین نیاز عاطفی زن توسط مرد، عدم مسئولیت پذیری مرد، ترس واضطراب پرداخته شود و حاصل آن که هر یک از این عوامل می تواند به تنهایی خود محرکی باشد تا فکر و روان بانوان را درگیر نموده و همین نشخوار فکری به بانوان این حس را القا می کند که فرزند جزء دردسر و زحمت چیزی برای مادر ندارد و تنها او را پایبند می کند و مانع نقش آفرینی او در حوزه های فردی و اجتماعی است لذا تمایل با توجه به آن چه بیان شد تمایل چندانی به فرزند آوری ندارند.

واژگان کلیدی: گرایش، فرزندآوری، عدم باروری

^۱ . طلبه پایه پنجم مدرسه علمیه فاطمیه پیشوا ۱۴۰۳

مقدمه

یکی از زیبایی‌ها و شگفتی‌های آفرینش مسئله فرزندآوری است که از زمان انعقاد نطفه، تا زمان تولد را می‌گویند. این امر باعث گرما بخشی، حس عشق و امیدواری در کانون خانواده می‌شود. فرزندآوری، مسئله بسیار مهمی است که نه تنها مخصوص به عصر حاضر و یا دین اسلام نیست بلکه از جمله مواردی است که در کنار نقش و جایگاه مادری در همه ادیان و تمدن‌ها وجود داشته و مورد سفارش و اهتمام ویژه بزرگان ادیان مختلف بوده است. زیرا امری مقدس و پسندیده در نظام اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و دینی تلقی می‌شود.

در خانواده، مادر، یکی از ارکان اصلی کانون خانواده محسوب می‌شود که در فرآیند فرزندآوری و تشویق همسر خویش برای داشتن فرزند نقش مهمی را ایفا می‌کند هرچند با ورود به عصر مدرن و تغییرات اجتماعی و تحولات ساختار در جوامع غربی، گسترش فرهنگ و سبک زندگی غربی، موقعیت مادری در خانواده با چالش‌های متعددی روانی روبرو شده است که باعث شده بانوان از فطرت خود که فرزندآوری است فاصله بگیرند و تمایلی به فرزندآوری نداشته باشند این موضوع نیازمند بررسی عمیق‌تری از منظر روان‌شناسی است تا بیان شود که چه عواملی روانی باعث می‌شود زنان این امر وجودی و فطری را در خود نادیده بگیرند و احساسات خود را با نگهداری حیوانات تامین کنند. از جمله مقالات و کتبی که در این رابطه به رشته تحریر درآمده است می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

_ فرانک سلیمانی و فریده برزگر در مقاله "واکاوی الگوهای تشویقی قرآن بر فرزندآوری و راهکارهای نهادینه کردن آن در خانواده" به ارائه الگوها و سیاست‌های تشویقی، اصولی و راهبردی قرآن برای بهبود زندگی انسان‌ها و پیشرفت‌های مادی و معنوی آن‌ها پرداخته‌اند.

_ زهرا آیت الهی و جمعی از نویسندگان در کتاب "دانش خانواده و جمعیت" که دارای پنج فصل مجزا است در دو فصل به مسئله جمعیت و فرزندآوری پرداخته است.

_ سمیه کیکاوسی در مقاله "نقش حوزه علمیه در تبلیغ فرزندآوری از طریق رسانه سنتی منبر و رسانه‌های نوین" ظرفیت‌های حوزه علمیه در گستره‌های آموزش، پژوهش و به ویژه فرهنگ سازی از راه تبلیغ برای فرزندآوری را بررسی کرده است.

بنابراین در تمام آنچه که نگاشته شده اعم از مقالات، پایان نامه‌ها و کتاب‌ها به مسئله فرزندآوری در لایه‌های مختلف پرداخته شده است اما از منظر دلایل عدم تمایل زنان به باروری از دیدگاه روانشناسی بررسی نشده است که همین امر وجه تمایز این پژوهش با دیگر نگاشته‌ها است.

مفاهیم

۱- فرزندآوری

فرزند آوری همان توالد و تناسل است^۱ و در واقع به فرآیند انعقاد نطفه و رشد و تحول جنین تا زمان تولد، فرزند آوری می گویند. در قرآن الکریم و احادیث به مسئله فرزندآوری اهمیت ویژه ای داده شده است حال آن که فرزند آوری مبتنی بر دعا، نیایش و طلب فرزند از خداوند منان است و بندگان مومن این درخواست را جزء دعا های اساسی خود قرار می دهند و برای آن در زندگی خودشان، ارزش و جایگاه خاصی قائل هستند. خداوند در قرآن می فرماید: «نَسْأُکُمْ حَرثَ لَکُمْ فَاَتُوا حَرثَکُمْ...»^۲ همچنین پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) هم درباره فرزندآوری می فرماید: پیامبر صلی الله علیه و آله: «تَنَکَّحُوا تَنَاسَّلُوا تَكْتُمُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَوْ بِالسَّقَطِ»^۳ ازدواج و تولید نسل کنید و زیاد شوید که من در روز قیامت به شما مباحثات می کنم؛ حتی به طفلی که سقط شده باشد.^۴

۲. عدم باروری

باروری در لغت به معنای آبستن، حمل، عمل بارور بیان شده است. ناباروری براساس تعریف سازمان بهداشت جهانی، ناتوانی در بارداری پس از یک سال نزدیکی طبیعی، پیاپی و بدون پیشگیری است.^۵ اما منظور ما در این مقاله از عدم باروری یا ناباروری طیفی از بانوان است که با وجود سلامتی و نزدیکی پیاپی از روش های پیشگیری استفاده می کنند تا باردار نشوند.

بنابراین علل عدم تمایل این بانوان در بحث فرزندآوری علاوه بر مسائل اقتصادی و اجتماعی دلایل دیگری هم دارد که در این مقاله از منظر تغییر سبک زندگی و عوامل روانی و عاطفی پرداخته خواهد شد.

الف) تغییر سبک زندگی

سبک زندگی عبارت است از: «شیوه زندگی یا سبک زیستن که منعکس کننده گرایش ها و ارزش های فرد یا گروه است که عادات، نگرش ها، سلیقه ها، معیار های اخلاقی، سطح اقتصادی و... که با هم طرز زندگی

۱. زینب گیلانی و الهه گیلانی، «فرزند آوری در آیه حرث با رویکرد فقه تربیتی» ص ۲

۲. غلامعلی افروز، «فرزندآوری هوشمندانه و فرزند پروری عاقلانه (آینده نگر)»، ص ۵

۳. فرقان: ۷۴

۴. بقره: ۲۲۳

۵. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۴، ص ۱۶۹

۶. علی اکبر دهخدا، لغتنامه، ج ۱۰، ص ۳۲۴

۷. رضا کرمی نوری، محمد مهدی اخوندی و زهره بهجتی اردکانی، «جنبه های روانی اجتماعی ناباروری ا، دیدگاه پزشکان معالج ناباروری»، ص ۱۳-۱۶

کردن فرد یا گروهی را شکل می‌دهند» اما لوید وارنر، در پژوهش سبک زندگی، یانکی سیتی افزون بر نحوه گذران اوقات فراغت، تفریحات، سلیقه‌های ورزشی، به تفاوت‌های دینی و چشم اندازهای اخلاقی، ارزش‌های سیاسی، الگوهای زندگی خانوادگی، روابط زناشویی و تربیت کودک اشاره کرده است.^۱ در جوامع معاصر برخلاف جوامع پیشین، به واسطه اهمیت یافتن خود و مسئولیت شخصی و ظهور جامعه مصرفی در زندگی، قدرت انتخاب نیز بیشتر شده است و به همین دلیل سبک‌های متفاوت زندگی ظهور کرده اند. در دهه‌های گذشته، سبک زندگی ایرانیان نیز همچون مردمان بسیاری از جوامع در حال توسعه و توسعه یافته تغییرات محسوسی داشته و سبک‌های جدیدی از زندگی خانوادگی با برجسته شدن علایق و انتظاراتی متفاوت از گذشته بروز و ظهور یافته است. پیرو این تغییرات، آداب و ویژه‌ای هم که در فرهنگ سنتی دارای ارزش و جایگاه معتنا بهی است، مانند صله رحم، جمع گرایی، داشتن فرزند زیاد، خویشاوند گسترده و غیره به موازات نفوذ ارزش‌ها و سبک‌های زندگی جدید، مورد بازاندیشی قرار می‌گیرند و ارزش‌ها و سبک‌های دیگری جایگزین آن‌ها می‌شوند. تحت تاثیر این گفتمان‌های جهانی، افراد بیشتر به دنبال آزادی و استقلال و پیشرفت خود در عرصه‌های گوناگون هستند و داشتن فرزند زیاد را مانعی بر سر راه تحقق پیشرفت فردی تلقی می‌کنند.^۲ در چنین شرایطی، هرگونه کنش اجتماعی برای مثال (گرایش به فرزندآوری) بر مبنای احتساب سود و زیان مترتب بر آن برای فرد انجام می‌گیرد و اگر افراد احساس کنند که با تولد فرزند، منافع فردی و مصلحت شخصی آنان به خطر می‌افتد، از اقدام به آن صرف نظر خواهند کرد.^۳

غرب گرایی موجب شده است که از نقش مثبت فرزندان کاسته شود و علاقه به داشتن فرزند که در فرهنگ سنتی و دینی موجب افزایش همبستگی بود، از بین برود. تغییری که در نگرش به فرزند ایجاد شده، در واقع ناشی از این بینش خاص غربی است که اقتصاد و خوشگذرانی و زندگی مرفه را هدف نهایی می‌دانند و هرچه را که مانعی بر راه آن محسوب شود، از میان بر می‌دارند. شاید انگیزه اکثر افراد غرب زده در این مساله با انگیزه اعراب جاهلی که از ترس مسائل مالی به عنوان یکی از دلایل، دختران و فرزندان خود را زنده به گور می‌کردند، تفاوتی نداشته باشد.^۴ اصولاً از دیدگاه قرآن جریان باطل نمودی کاذب و فریبنده داشته و روی حق را می‌پوشاند «انزل من السماء ماء فسال اودیه بقدرها فاحتمل السیل زبدا رابیا و مما یوقدون

۱. محمد سعید مهدوی کتی، دین و سبک زندگی، ص ۵۱

۲. آنتونی گیدنز، پیامدهای مدرنیت، ترجمه محسن ثلاثی، ص ۸۵

۳. حلیمه عنایت و لیلا پرنیان، «بررسی رابطه بین جهانی شدن فرهنگی و تمایل فرزندآوری»، ص ۱۳۰

۴. بیژن خواجه نوری، علی هاشمی، سمیه نوری، «رابطه بین سبک زندگی و تصویر بدن»، ص ۸۰

۵. آنتونی، گینز، تجدد و تشخیص، ترجمه موفقیان ص ۵۷

عليه في النار ابتغاء حليه او متاع زبد مثله، كذلك يضرب الله الحق والباطل، فاما الزبد فيذهب جفاء و اما ما ينفع الناس فيمكث في الارض كذلك يضرب الله الامثال» همانگونه که کف روی آب را می گیرد و می پوشاند، به طوری که اگر آدم بی خبری بیاید نگاه کند و از ماهیت قضیه خبر نداشته باشد کف خروشان را می بیند که در حرکت است و توجهی به آب باران که زیر این کف هاست نمی کند، در حالی که این آب است که چنین خروشان حرکت می کند نه کف، ولی چون کف ها روی آب را گرفته اند، چشم ظاهر بین که به اعماق واقعیات نفوذ نداشته باشد، فقط کف را می بیند. باطل هم همچنین است که بر نیروی حق سوار می شود و روی آن را می پوشاند، به طوری که اگر کسی ظاهر جامعه را ببیند و به اعماق آن نظر نیندازد، همان قله های شامخ و افراد چشم پر کن را می بیند در جامعه ما هم وضعیت همین گونه است، از برداشت های سطحی به ظاهر برخی جوانان و... چنین استنباط می شود که ارزش های غیر اسلامی و غربی توانسته است بر روح و جان جوانان ما حاکم شود، باید به این واقعیت نیز اذعان داشت که طرف مقابل ما هم از تکنولوژی و ابزارهای بسیار پیشرفته تبلیغی برخوردار بوده که این هم می تواند به میزان بسیار زیادی در تأثیرگذاری تهاجم فرهنگی بر روی برخی از جوانان ما مؤثر واقع شود و فرهنگ منحط و باطل خود را با استفاده از دقیق ترین، ظریف ترین و جذاب ترین شیوه های تبلیغاتی منتقل نمایند^۱.

بنابراین همین سبک زندگی و فرهنگ غربی است که بانوان ما را به سمت فردگرایی، مصرف گرایی، زیبایی اندام و چهره، تجملات، نگهداری حیوانات خانگی و... می کشاند و خوشبختی واهی را به آنها نشان می دهد و باعث می شود که زنان و بانوان ما فرزند را مانع رسیدن به خوشبختی بدانند در صورتی که داشتن فرزند و حس مادری قشنگترین و زیباترین حس های دنیاست.

ب) عوامل روانی و عاطفی

عوامل روانی و عاطفی یکی دیگر از مواردی است که موجب بی تمایلی بانوان به فرزند آوری می شود از جمله این موارد می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- نگاه تحقیرآمیز به نقش مادری

مادری معمولاً به مفهوم توجه و مراقبت از کودکان، ارضای نیازهای مادی، عاطفی، روانی و احساس مسئولیت در قبال آنها و همچنین برقراری مناسباتی است که نیازهای آنها را برآورده می کند. بنیان مادری، با

۱. رعد: ۱۷

۲. مرتضی مطهری، نبرد حق و باطل، ص ۴۹

هست که فرزند کمتر حتماً صالح‌تر تربیت شود و یا فرزندان بیشتر، تربیت نشوند بنابراین اگر بچه‌هایی به دنیا بیاورم، می‌رسم تربیتشان کنم یا نه؟ یعنی همان «خَشِيَّةٌ إِمْلَاقٍ» را به اسم تربیت مطرح و وسوسه می‌کند. قرآن صریحاً گفته که اگر پدران و مادران توانستند فرزندان‌شان را نذر خداوندشان کنند، خداوند خودش تربیت آن را کفایت می‌کند. در قرآن، آن‌جا که می‌گوید شیطان از چپ و راست و جلو و عقب می‌آید، مرحوم علامه‌ی طباطبایی در این باره توضیح می‌دهد که یعنی به اسم کار خوب، مانع کار خوب می‌شود.^۱

درواقع اسلام در این خصوص، هم به کمیت توجه دارد و هم به کیفیت. همانگونه که توصیه‌های بسیاری مبنی بر دقت در تربیت فرزند به ما رسیده، روایات مستندی هم درباره کثرت جمعیت نقل شده که مشهورترین آنها حدیثی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) است که می‌فرمایند: «من در قیامت به کثرت شما بر امت‌های دیگر مباهات می‌کنم».^۲

اخیراً رهبر معظم انقلاب اسلامی در یکی از جلسات خارج فقه خود، به این نکته قابل تأمل اشاره کردند که: «بعضی‌ها می‌گویند که شما می‌گویید فرزند زیاد [داشته باشید]، خب اگر [فرزندان] زیاد شدند در خانه، تربیت‌شان نمی‌توانیم بکنیم؛ این حرف غلط است. تربیت فرزندان، تربیت تک‌تک فرزندان نیست، تربیت محیط خانواده است. محیط خانواده که خوب بود، چه بچه یکی باشد چه پنج تا باشد، فرقی نمی‌کند، خوب تربیت می‌شوند. به‌طور طبیعی، به‌طور غالب خوب تربیت می‌شوند».^۳

بنابراین دغدغه یا همان ترس از تربیت، مکاری است که شیطان در دل و ذهن مومنان می‌اندازد. قطعاً کسی که راه تقوا را پیشه کند، حلال و حرام خدا را در نظر داشته باشد و با توکل به خدا خانواده‌ای پر جمعیت تشکیل دهد، خداوند متعال نیز یاری خود را از او و اولادش دریغ نخواهد کرد. مبدا بهانه‌های بیهوده دست و پای ما را ببندد و روزی متوجه شویم که دیگر کاری از دست‌مان برنمی‌آید.

نتیجه

فرزندآوری یکی از ویژگی‌ها و کارکردهای نظام خانواده است که علاوه بر استحکام نظام خانواده و رشد والدین تأثیر به‌سزایی در تحول، ساختار، پیشرفت و حفاظت ملت‌ها دارد که از دیدگاه اسلام و اهل بیت (علیهم السلام) بسیار مهم و حائز اهمیت است.

۱. محمد حسین طباطبائی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۳، ص ۱۱۵

۲. حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ابواب اولاد، باب ۱

۳. درس خارج فقه | شرح حدیث اخلاق | فرزندان‌ی که برای والدین، عمل صالح اند، ۱۵/۰۹/۱۳۹۵

نتایج حاصل از این پژوهش حاکی از آن است که ناباروری به معنای آن است که زوجی در طی یکسال به طور منظم بدون استفاده از روش های پیشگیری رابطه زناشویی داشته باشند اما صاحب فرزند نشوند که ناباروری به دو قسم اولیه و ثانویه تقسیم می شود، اما در این پژوهش منظور ما از ناباروری، شامل طیفی از بانوان می شود که علی رغم سلامتی تمایلی به داشتن فرزند ندارند هرچند که خود بانوان به دلیل داشتن قوه غریزی و فطری که به فرزند دارند، می توانند محرکی برای ایجاد این حس در وجود مردانشان باشند اما از این امر فطری گریز دارند.

در این پژوهش با بررسی دو بخش تغییر سبک زندگی و عوامل روانی و عاطفی به دلایل عدم تمایل این بانوان به فرزندآوری از دیدگاه روانشناسی پرداخته شده است. و به این مهم دست یافتیم که اگر بانوان از لحاظ عاطفی و روانی توسط همسرانشان تامین شوند و نگاه افراد جامعه به داشتن تعداد فرزند زیاد نیز تغییر کند، حتی با وجود مشکلات مالی و سختی های زندگی باز هم زنان به فرزندآوری روی خواهند آورد.

منابع و مآخذ

*.قرآن الکریم.

*نهج البلاغه.

۱. غلامعلی افروز، «فرزندآوری هوشمندانه و فرزند پروری عاقلانه (آینده نگر)»، فصلنامه خانواده و پژوهش، شماره ۴، ۱۴۰۲ ش.
۲. بستان (نجفی)، حسین؛ خانواده در اسلام، چاپ هشتم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه ۱۳۹۸ ش.
۳. حاج رضایی بهار، شکوه نوابی نژاد و علی رضا کیامنش؛ «اثربخشی آموزش رویکرد تلفیقی درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد و رویکرد آماده سازی اولسون بر انتظار از ازدواج و مسئولیت پذیری دختران مجرد مانده» ، نشریه روانشناسی خانواده، دوره ۵، شماره ۱، ۱۳۹۷ ش.
۴. حر عاملی، محمد ابن حسن؛ وسائل الشیعه، چاپ دهم، بی جا: انتشارات کتابچی، ۱۳۸۶ ش.
۵. حرّانی، ابن شعبه؛ تحف العقول، محمد صادق حسن زاده، قم، آل علی، ۱۳۸۷ ش.
۶. حیدری احمد و علی غیثاوی، «فرزندآوری در آئینه آیات قرآن»، آیین رحمت، ۱۴۰۲ ش.
۷. حصیر چمن، احیا، ایرج شاکرنبا و عباس صادقی، «رابطه مهارت های ارتباطی مسئولیت پذیری»، نشریه مشاور شغلی و سازمانی، دوره ۱۰، شماره ۳۴، ۱۳۹۷ ش
۸. خامنه ای، سیدعلی؛ درس خارج فقه (شرح حدیث اخلاق) فرزندان که برای والدین، عمل صالح اند، دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای، ۱۵/۰۹/۱۳۹۵.
۹. خامنه ای، سیدعلی، «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن»، چاپ دوم، تهران: موسسه فرهنگی هنری ایمان جهادی (صهبا)، ۱۳۹۳ ش.
۱۰. خواجه نوری بیژن، علی هاشمی، سمیه نوری، «رابطه بین سبک زندگی و تصویر بدن»، نشریه زن و جامعه (جامعه شناسی زنان)، دوره ۲، شماره ۴، ۱۳۹۰ ش.
۱۱. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه، چاپ دوم، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران: روزنه، ۱۳۷۷ ش.
۱۲. سیاح مونس واکرم حسینی مجرد، «بحران مادی در جهان غرب و تاثیرات آن بر جامعه ایرانی»، مطالعات راهبردی زنان، شماره ۵۳، ۱۳۹۰ ش.
۱۳. شابختی لیلا و جمعی از نویسندگان، «توکوفوبیا ترس پاتولوژیک از زایمان یک مطالعه مرور سیستماتیک»، نشریه پایش، شماره ۵،

۱۴. صالح پرور، محمد هادی و جمعی از مولفان؛ پایان ترس آغاز مادری، چاپ اول، قم: مبشران، ۱۴۰۳ ش.
۱۵. طباطبائی، محمد حسین؛ ترجمه تفسیر المیزان، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین قم)، ۱۳۷۴ ش.
۱۶. طبرسی فضل ابن حسن؛ مکارم الاخلاق، ابراهیم میرباقری، دوم، تهران: فراهانی، ۱۳۶۵ ش.
۱۷. عباس ولدی، محسن؛ ایران جوان بمان، چاپ سوم، بی جا: آیین فطرت، ۱۴۰۰ ش.
۱۸. عروسی، عبدعلی بن جمعه حویزی؛ تفسیر نور الثقلین، چهارم، قم: اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ق.
۱۹. عنایت حلیمه و لیلا پرینیان، «بررسی رابطه بین جهانی شدن فرهنگی و تمایل فرزندآوری»، نشریه زن و جامعه (جامعه شناسی زنان)، دوره ۴، شماره ۲، ۱۳۹۲ ش.
۲۰. عنایت ملیحه و مرضیه مردانی، «جهانی شدن و بحران مادری»، پژوهشنامه تربیت تبلیغی، شماره ۲، ۱۳۹۱ ش.
۲۱. عیسی زاده، عیسی؛ خانواده قرآنی (ویژگی ها و وظایف اعضای آن)، چاپ سوم، قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه قم)، ۱۳۹۰ ش.
۲۲. قلندر نژاد، بهار؛ بی توجهی مرد به زن (عواقب و دلایل در رابطه شوهر و همسر)، تهران: موسسه روانشناسی بازتاب هزاره فردا، ۱۴۰۳ ش.
۲۳. کرمی نوری رضا، محمد مهدی اخوندی و زهره بهجتی اردکانی، «جنبه های روانی اجتماعی ناباروری از دیدگاه پزشکان ایرانی»، نشریه باروری و ناباروری، دوره ۲، شماره ۳، ۱۳۸۰ ش.
۲۴. کلینی، محمد ابن یعقوب، الکافی، حسین استاد ولی، تهران: دارالثقلین، ۱۳۹۳ ش.
۲۵. گیدنیز آنتونی، پیامدهای مدرنیت، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: مرکزی، ۱۳۷۷ ش.
۲۶. گیدنیز، آنتونی، تجدد و تشخیص، ترجمه موفقیان، تهران: نی، ۱۳۸۵ ش.
۲۷. گیلانی زینب و الهه گیلانی، «فرزند آوری در آیه حرث با رویکرد فقه تربیتی»، دومین کنفرانس بین المللی فقه، حقوق و پژوهش های دینی، ۱۳۹۹ ش.
۲۸. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، چاپ چهارم، تهران: اسلامیه، ۱۳۸۶ ش.
۲۹. مشکینی علی، حریر المواعظ العددیه، سید مرتضی موسوی قافله باشی، چاپ یکم، بی جا: موسسه فرهنگی دارالحديث، ۱۳۹۳ ش.
۳۰. مطهری، مرتضی، نبرد حق و باطل، تهران: صدرا، ۱۳۹۶ ش.

۳۱. مهدوی کنی محمد سعید، دین و سبک زندگی، تهران: انتشارات امام صادق (ع) ۱۳۸۶ ش.

۳۲. میراحمدی، فرزاد، وظایف مردان در زندگی مشترک، تهران: مؤسسه ذهن زیبا، ۱۴۰۱ ش.